

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 30, 2012.

ЧЕРНОГОРСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 30, 2012.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 30, 2012.

UDK 811.163.4'28(497.16)

Јелена БАШАНОВИЋ-ЧЕЧОВИЋ*

ВОКАЛИЗАМ ГОВОРНОГ ПОДРУЧЈА ГОРЊЕ ЗЕТЕ (ИНВЕНТАР И ДИСТРИБУЦИЈА ФОНОЛОШКИХ ЈЕДИНИЦА)

Анстракт: У раду је предочена структура вокалног система говорног подручја Горње Зете. На основу доступне грађе, која је сакупљена методом традиционалне дијалектологије, сагледавана је стабилност артикулације, појаве разних редуковања артикулације, те супституција једног вокала другим. Разматрана су и питања рефлекса некадашњег полугласника, сажимања вокалских група, покретних вокала и супституената старог вокала „јат”. При опису вокалног система овог староцрногорског говора вршена су стална поређења са црногорским говорима како „зетског” тако и херцеговачког типа.

Кључне ријечи: Горња Зета, вокали *a, e, o, u, i*, рефлекс полугласника, вокално *p*, покретни вокал, сажимање вокалских група, „јат”

1.0. Вокални систем подручја које се налази на шестом километру јужно од Подгорице и које је инвентар карактеристичних обилежја уврстио у говорну зону старијих црногорских говора садржи 5 стандардних вокала и самогласно *p*, које постаје носилац слога, те акценатских, квантитетских и тонских дистинкција у извјесним позицијама. Присуство рефлекса некадашњег полугласника не иницира претпоставку о несведености вокалног система овог говора на 5 стандардних вокала будући да је у говору ГЗ изједначен са *a*¹.

* Сарадник у Институту за језик и књижевност „Петар II Петровић Његош”, ЦАНУ

¹ О географском положају и границама испитиваног подручја, оправданости раздвајања Горње и Доње Зете у нашем истраживању, структури становништа

1.1. Истина, на почецима испитивања наметнуло се питање да ли ћемо учити посебну боју рефлекса некадашњег полугласника, један „средњи, неодређени вокал”, редуцирани глас вокалске боје између гласа реда *a* и гласа реда *e*², или је у испитиваном говору рефлекс полугласника ближи гласу реда *a*? Без обзира на демографску хетерогеност, различитост у узрасту, социјалном статусу и образовању информатора, фонетску природу рефлекса некадашњег полугласника у овом говору није било тешко одредити. Шесточланост у вокалском фонолошком систему зетско-јужносанџачког дијалекта ни Павле Ивић не приписује говору Зете, будући да у црногорским говорима тзв. полугласничке зоне нијесмо лоцирали ово поднебље³. Изненађује податак у вези са судбином полугласника у испитиваним (старо)црногорским говорима који дају Бошковић и Малецки, уз закључак да полугласник у трима говорним типовима представља посебан звук, различит од *a*, са изузетком само бјелопавлићког и пјешивачког говора⁴. Из поменуте расправе остаје нејасно због чега говори цијеле Зетске равнице и „сјевероисточне половине говора Старе Црне Горе”⁵ нијесу прикључени „зони” у којој је рефлекс некадашњег полугласника изједначен са *a*. Од „приарбанских говора” ловћенско-комског дијалекта, Драгољуб Петровић управо издваја говор Зетске равнице чији је полуглас рефлексован у *a*⁶.

видјети у: Јелена Башановић, *Преглед главнијих особина акценатског система говорног подручја Горње Зете*, Гласник Одјељења умјетности 28, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 2010, 87–105.

² В.: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог XIII, Београд, 1935, стр. 15; в.: Миодраг Јовановић, *Замјеници некадашњег полугласника у јаком положају у говорима Црне Горе*, Српски језик 5/1–2, година V, Београд 2000, стр. 414.

³ В.: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад 1956, 159: „На југозападу она захвата крајеве око Цетиња и Ријеке Црнојевића и све што је јужно одагле, поред осталог и цело Црногорско Приморје с изузетком већег дела уже Боке Которске. На истоку ова ареа обухвата Пипере, Куче, Братоножиће, плавско-гусињски крај и већи део Васојевића, све до околине Берана”.

⁴ Радосав Бошковић, Мјечислав Малецки, *Истраживања дијалеката Старе Црне Горе с освртом на суседне говоре*, у: Гласник Одјељења умјетности, књ. 20, ЦАНУ, Подгорица 2002, стр. 9.

⁵ В.: Драгољуб Петровић, *Мјечислав Малецки као проучавалац говора Црне Горе*, Македонска академија на науките и уметносите, Скопје 1987, стр. 114.

⁶ В.: Драгољуб Петровић, *Божидар Видоески и истраживање српско-македонских дијалекатских контаката*, МАНУ – Истраживачки центар за ареалну лингвистику, Скопје 2005, 37.

1.2. Претпостављамо да је „данашњој” изједначености рефлекса некадашњег полугласника са вокалом *a* у говору ГЗ допринио или утицај школе, подизање опште културе становништва, превага стандардне књижевне артикулације гласова⁷, или некадашња „отвореност” и проходност Зетске равнице која је проузроковала наносе гласовних појава из сродних говора⁸. Споменимо и да је једном изречен Стевановићев став о рефлексу старог полугласника вокалске боје између *a* и *e* у говорима Зетске равнице, којем се може придружити и Белићево запажање о посебној боји полугласника у Зети, будући да је изречено у Белићевом приказу Стевановићеве студије⁹, „оповргнуто” у монографији *Ђаковачки говор*, када рефлекс старог полугласника у Зети Стевановић друкчије третира¹⁰.

Рефлекс полугласника

2.0. Узевши у обзир могуће „полугласничке” позиције (*коријен ријечи, наставак, префикс, предлог*), показаћемо да је рефлекс некадашњег полугласника у говору ГЗ изједначен са изговорним стандардним вриједностима вокала *a*, те да неодређену вокалност истог не може проузроковати положај у ријечи, акценат или квантитет слога, сусједни вокали или консонанти. Полугласник се у говору ГЗ досљедно рефлектује у *a*, без обзира на све квантитетске вриједности¹¹. У говору нијесмо регистровали ни назализацију рефлекс-

⁷ В.: Драго Ђупић, *Говори Црне Горе у проучавању Михаила Стевановића*, у: *Живот и дјело академика Михаила Стевановића*, ЦАНУ, Одјељење умјетности, књ. 21, Подгорица, 2002, 125–133.

⁸ В.: Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник XV, Научно дело, Београд 1965, 107: „Најкарактеристичнија црта говора СК-Љ јесте одсуство такозваног полугласника, прецизније – изједначавање етимолошког *a* са рефлексом полугласника”.

⁹ В.: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 10; Александар Белић, М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог, књ. XIV, Београд 1935, 161–181.

¹⁰ В.: Михаило Стевановић, *Ђаковачки говор*, Српски дијалектолошки зборник XI, Београд 1950, 38–39: „Говори целе зетске равнице од Скадра и с њим, уколико има нашег живља у њему и око њега, до Подгорице чине једну целину, једну грану источноцрногорског дијалекта и одликују се од осталих говора његових заменом полугласника вокалом *a*”.

¹¹ В.: Драгољуб Петровић, *Гласовне особине говора Врачана у Зети*, у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XV/1 (1972), 179–210; Драго Ђупић, *Преглед главнијих особина говора Зете*, Јужнословенски филолог XXXIII, Београд 1977, 267: „Полугласник је у говору Зете досљедно дао *a*”.

са некадашњег полугласника, у ствари финалног *a*, што је особина говора територијално распоређених уз албанску границу, на првом мјесту говора Куча, Братоножића и плавско-гусињског краја¹².

2.1. *Коријен ријечи*: јучер^ањи *dān*; *kā pās*; *pāšče* (ј)једно; *главйца* цр^нога л^ука; свй^нск^а *mās*; кат *māgla* нав^ал[’]и; да ми ^{је} *dānūt* с^ат вр^емена; да *св^атбу* угл^ав^е; св^е ов^о б^јеше *равнйца*; *kā ka* (д) те *bāčē* у *тамнйцу*; она *bāčva* испре *kūhē*; *dl’i* се *макн^ут*; т^о м^ожемо *bāčīt*...

2.2. *Наставак (именица, придјева, бројева)*: *ст^арац*; *саст^анак* су зак^аз^ал[’]и; *д^обар* да б^ољи не м^ош б^ит; б^јеше *bāksūzan*; *pāl’au*; *lānāc* ок^о вр^ат^а; *dōsādan* ми је; *dōh*и у *четврт^ак*; *bōl’esan* ц^и’о жив^от; *йст^й от^ац*; т^о (ј)е комш^йск^й *māč^ак*; о *кон^опац*; *kā св^ак^й поч^ет^ак*; т^о и (м) је *јед^ин^ац*; не чин[’]имо н[’]йшта на *св^ет^ац*; да в^ад^имо *п^иј^ес^ак*; и *њ^езин* (ј)е *св^екар*; у *pēt^ак*; *vl’etar* д^ув^а; нем^о (ј) б^ит *безобр^азан*; *lōv^ац*; *čām^ац* нис Мор^ачу; по *ов^иј^а ст^ол^ов^а* йгра^у; т^о ни је о *стр^йч^ев^а*; (ј)једва да б^јеше десе *ж^ен^а*; да *pāsū* по т^иј^а *л’йв^ад^а*; од^и-ла (ј)е н[’]екол[’]иц^ина *mōmāk^а*; т^о е *ј^е (d)ан*; десе *dān^а* ^{је} ост^а; н^ека ти је *ср^етан*; ус^ад^и’о са (м) и *вр^ан^ац*; *lājāf* л[’]и је; *bīstar* *kā ст^о* *ђ^а(в)о^ла*...

2.3. *Префикси и предлози*: *сав^и* то п^от р^уку; *одаг^на* т^е ц^рн^е м^исл[’]и; св^е *sāznā*; л[’]йјепо л[’]и је *йзабр^ала*; да ст^оку *изаг^на*; гл[’]ед^а ме *са* стр^ан^е; *с^а* м^ном *ће*; *йћу з^а* тоб^ом; *сач^ув^а* (ј)е т^о за с^ебе; б^оже *сач^ув^а*; нем^о се *саз^ув^ат*...

2.4. Истина, не можемо занемарити регистровану вриједност рефлекса турског полугласника. Наиме, појаву специфичног „зетсколовћенског полугласничког рефлекса” у турским ријечима, коју Д. Петровић региструје у Пиперима и Кучима¹³, забиљежили смо на мјесту одређених турских вокала у свега неколико лексема у испитиваном говору: е ј^ес н[’]е^кй *bāks^ас*; *bāks^азну* л[’]и је м^ајка р^оди; нем^о *bāks^азнице*; м^етни ов^и *јаст^ак* п^о (т) гл^аву; з^ал^уду б^ач^аш у он^у з^ем^љу, *бег^ла^к* е то. Отвореност рефлекса турског полугласника Пешикан приписује говору Мрковића, Враке, Зетске равнице, Цеклина, Црмнице, Куча, Пипера и Гусиња¹⁴.

¹² В.: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 17; Павле Ивић, *Дијалектологија*, 159: *ист^ек^аен*, *к^оз^аен*.

¹³ В.: Драгољуб Петровић, *Две особине гласовног система типерског говора*, Прилози проучавању језика, Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад 1985, 114.

¹⁴ В.: Митар Пешикан, *Један општи поглед на црногорске говоре*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXII/1, Нови Сад, 1979, 165.

Вокал а

3.0. На основу доступне нам грађе примијетили смо да се вокал *a* у испитиваном говору изговара нешто отвореније од стандардног *a* у слоговима који су по квантитету кратки, без обзира на то јесу ли акцентовани или не: *брџин'о* ни се поквѣрѣло; немб (ј) *проговѣрѣт*; *тѣчно тѣкѣ*; *тѣ* ти је свѣ рѣкла-кѣзѣла; *бѣба* ни је бѣна. Овај вокал одступа од стандардно најотворенијег у дугим слоговима силазне интонације, када је његова артикулација у испитиваном говору прилично затворена: *јѣ* (д)на е *мѣјка*; да *трѣву* покѣсѣм; оѣмо л'и *лѣдѣм*. Затворено је и свако *a* које је носилац поста акценатске дужине: да *погл'ѣдѣм*; *погл'ѣдѣте*; *пѣлѣт*. М. Пешикан је вокалу *a* у говору Зетске равнице приписао помјерање артикулације у друкчијем правцу, у правцу отворенијег, предњег *a*, у односу на затвореније *a* са пасивнијим положајем усана у *Цу*, *Бје* и *За*¹⁵. Лабијализација вокала *a* није регистрована у испитиваном говору (уколико узмемо примјере појављивања гласа *o* умјесто *a*, које М. Пижурица објашњава „лабијализацијом којој је погодновало сусједство сонанта *m*”, у примјерима *ѣвомо* и *бѣгоми*)¹⁶, на супрот говорима Црногорског приморја у којима је иста „веома жив фонетски процес”¹⁷. Посебан изговор овог гласа, осим привидне и објашњиве назалности, није забиљежен у додиру са назалним сугласником *n* у затвореном слогу (*Стѣ"ка*), што је примјетно у црмничком говору¹⁸. И у неакцентованом *сам*, регистрована је редукција вокала *a*, потпомогнута губљењем сонанта *m* (*јѣ са (m) одѣ'о*). Споменимо и супституцију

¹⁵ В.: Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, 103.

¹⁶ В.: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, ЦАНУ, Одјелење умјетности, књ. 2, Титоград, 1981, 61.

¹⁷ В.: Миодраг Јовановић, *Неке специфичности вокалског система говора јужне Црне Горе*, Посебан отисак из Гласника Одјелења умјетности, бр. 22, ЦАНУ, Подгорица 2004, 117, 118: „У слогу са дугосилазним акцентом, у паштровском говору, још чешће него затворено *a* – са појачаним учешћем усана – изговара се и лабијализовано *a*”; Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, Српски дијалектолошки зборник XVIII, Београд 1969, 126: На лабијализацију вокала *a*, осим дужине, утицали су и сусједни уснени сугласници *n*, *b*, *v* и *m*, задњонепчани *k* и *g* и веларно *l*; Уп.: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 19: „У пиперском селу Црнцима свако *a* (...) иза лабијалних консонаната и сонаната изговара се са заокругљивањем усана”.

¹⁸ В.: Бранко Милетић, *Црмнички говор*, Српски дијалектолошки зборник IX, Београд, 1940, 258.

вокала *a* другим вокалима, најчешће вокалима *o* и *e*, која није условљена позицијом, акцентом или квантитетом слога, већ је ограничена на неколико лексема. Такође, замјена вокала *a* вокалом *e* „у одређеном броју лексема” својствена је готово свим црногорским говорима¹⁹. Забиљежена је и промјена боје вокала *a* иза умекшаног *r* од *rj*, али не и потпуни прелаз у *e*²⁰.

а) а: е – бдја нѣр̄анѣ; дод̄а ми гребѣље; узачѣс га ти отиш̄а; овб̄ ми је паиенд̄к; лд̄ви јерѣбице; јѣштерица зн̄ачи да те нѣко л̄ајѣ; об̄учи он̄и велед̄ун; прегорѣла е с̄ијел̄ица;

б) а: о – бдгоми ће м̄ор̄ат; ѣла бдготи; тал’иј̄ански митрољѣзи; мд̄ш д̄дол’е; д̄тол’е му (ј)е мајка.

3.1. Спорадично смо регистровали примјер употребе рјечце *вала* и облик глагола *вал̄ат* (*и*) са лабијализованим *a* које показује тенденцију преласка у *o*, што се, као у другим црногорским говорима, објашњава сусједством сонанта *v*: нѣтѣ га в̄ола м̄рд̄ат; н̄један ти пд̄с̄а не ва^oла̄.

3.2. Асимилацију вокала *a* према *j* у суперлативном префиксу *нај*, која резултира артикулацијом у правцу „напрегнутог *и*”, није смо забилијежили у испитиваном говору²¹.

Вокал *e*

3.3 Стабилна артикулација вокала *e* бива у испитиваном говору нарушена затворенијим изговором овог вокала како у дугим тако и у кратким слоговима, без обзира на то да ли је вокал носилац акцен-

¹⁹ В.: Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, Српски дијалектолошки зборник XXIII, Београд 1977, 18; Драгољуб Петровић, *Врака*, 182,183; Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 255, 256; Лука Вујовић, *Мрковићи*, 138; Миодраг Јовановић, *Говор Паштровића*, Универзитет Црне Горе, Подгорица 2005, 71, 72; Мато Пижурица, *Колашин* 60; Милија Станић, *Ускочки говор*, Српски дијалектолошки зборник XX, Београд 1974, 55–57; Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник III, Београд 1927, 12; Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, Јужнословенски филолог XVII, Београд 1938–1939, 8–11; Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник XIV, Београд 1964, 33–35.

²⁰ Уп.: Драго Ћупић, *Преглед главнијих особина говора Зете*, 267: барјект̄ар, Д. Петровић, *Врака*, 183: барјект̄ар, барјект̄ари.

²¹ Уп.: Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, 103: н̄ймлађ̄и.

та. Извјесне флукуације у правцу затварања артикулације вокал *e* показује и у другим црногорским говорима, па не знамо колико су поуздане тврдње Малецког и Пешикана о израженијем затварању вокала *e* у говорима „полугласничке зоне”, односно о напоредности употребе затвореног *e* и помућеног *a* као посебног рефлекса полугласника²². Појава коју нијесмо ни спорадично забиљежили у говору ГЗ је дифтонгизација вокала *e*, која је регистрована у паштровском говору у слогу са дугосилазним акцентом²³ и у говору Мрковића, у којему није ни позиционо ограничена као у претходном говору²⁴. Тенденцију затварања вокала *e* регистровани смо у положају иза велара *k* и *g*, што је обично, према опису Бранка Милетића, и у црмничком говору²⁵. И вокал *e* у испитиваном говору показује тенденцију замјене неким другим вокалом. Често смо забиљежили губљење вокала *e* у конструкцији *bдиш* сачува, уз обезвучавање (финалног) *ж*: тй *мдиш* што се мѣне тйчѣ; *мдиш*, чѣсти ми.

3.4. Затвореност артикулације вокала *e* и супституцију вокала *e* другим вокалом реперезентујемо сљедећим примјерима:

– *жѣна* му не дѣ; вел’им ти да *нѣћу*; *нѣмам*, чѣсти ми; зѣклѣл’и смо *тѣл’е*; ўзми те *нѣжеве*; ѣ (*в*)о *мјѣсец*; *брѣме* си дѣнијел’а;

– пѣсл’е *пѣдна*; штѣ (*ј*)е *рѣсположан*; ѣди да те *цул’ивѣм*; скрѣти јо (*ј*) *јазик*; *јажуља*; свѣ вријеме овѣгѣ свѣјета; свѣ се сѣло дѣгло; *рѣмо* ме стѣгло; бѣчи тѣ нѣ *рамо* па йтѣ; л’йјѣпа кѣ *ѣнђи’о* бѣжй.

Вокал *o*

3.5. Фонетска варирања вокала *o* у испитиваном говору доводе се у везу са квантитетом слога у којем се овај вокал налази. Слог у којем је *o* носилац кратког акцента најчешће реперезентује нормалноштокавски изговор овог вокала: *блѣк* папѣра; стйжѣ *пѣздрѣви* са свѣјѣ странѣ; злѣбан и пѣкосан; *пѣново* ѣе; кѣко се коѣ *рѣдй*; немѣ ти мѣне *рѣгове* набйјѣт. У кратким неакцентованим слоговима ре-

²² Мјечислав Малецки, *Charakterystyka gwary Cusow na tle sasiednich dialektow czarnogorskich. Lud slovianski II/2* (1931), 231; М. Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански говори*, 103.

²³ В.: Миодраг Јовановић, *Паштровићи*, 73.

²⁴ В.: Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, 126–127.

²⁵ В.: Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 257.

гистровали смо у неколико усамљених примјера отворенији изговор вокала *o* који чак резултира његовом замјеном са *a*: *Ћзми два три з̣а̣лаг̣а̣ја; на̣ћ̣д̣с* ћемо; је л'и ви *дал̣д̣зи'о*; б̣д̣гоми (ј)е *забар̣д̣ви'о*; нем̣б̣ (ј) *забар̣д̣вит*. У слогу са дугим акцентом нијесмо регистровали глас „особених физиолошких својстава са вокалским елементом у у првом или другом дијелу дифтонга”, својствен говорима јужне Црне Горе²⁶, уколико изузмемо узвике, врсту ријечи у којој се вокал *o* „дифтонгизира” и у неакцентованом дугом слогу: *д̣'о̣*, шт̣д̣ не на̣ћ̣је, што упућује на закључак о својеврсној лексичкој ограничености дифтоншког изговора овог вокала. Остали регистровани примјери фреквентних придјева, присвојних замјеница и именица упућују на прикључивање говора ГЗ зони у којој изостаје дифтоншки изговор вокала *e* и *o*, у коју је, према опису Бранка Милетића, смјештен и црмнички говор²⁷. Затворенији изговор вокала *o* биљежимо у контакту истог са сугласником *j*: *бо'и* се; ёно *сто'и*. Вокал *o* подложен је у невеликом броју примјера супституцији неким другим вокалом, најчешће вокалима *a* или *y*. Замјена са *e* није регистрована у презенту глагола *м̣д̣ћи*, коју Асим Пецо биљежи на читавом терену говора источне Херцеговине у случајевима када је акценат пренесен на одричну рјечцу *не*²⁸. Споменути алтернацију биљежи и М. Пижурица у говору Колашина са околином, али само у говору средње и млађе генерације, када се, удружена са промјеном *ж > р*, користи као средство за изражавање личног става²⁹. Солидно посвједочени примјери преласка *o > y* објашњавају се лабијализацијом.

3.6. Супституцију вокала *o* другим вокалом репрезентујемо следећим примјерима: *м̣бра̣ на апер̣д̣цију; намид̣бра; на̣пуни та к̣у̣фер; с̣уве су ни кубас̣ице; не дос̣ад̣и му се путув̣д̣т; ув̣д̣ти'о се свукув̣д̣т на ов̣у з̣иму б̣д̣ж̣у; да ће прест̣ат̣ купув̣д̣т; кат се кумпан̣и̣ј̣ом ув̣д̣ти; б̣д̣гоми је м̣не фам̣д̣ља пр̣д̣ч̣а от п̣у̣л'итик̣е; буран̣и̣ју да сл̣д̣м̣мо; неур̣д̣но л'и с мат̣и̣к̣ом коп̣а; к̣атал'ичк̣а ц̣рква.*

3.7. Карактеристични примјери губљења вокала *o* забиљежени су у вези са глаголом *заборавити*: *ни̣је забр̣д̣и'о; стр̣а ме забр̣д̣и̣ћу; забр̣д̣ила* ти је, али и у показним замјеницама: *к̣д̣ в̣д̣ пр̣д̣је.*

²⁶ Миодраг Јовановић, *Неке специфичности ...*, 122; Уп.: Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, 129.

²⁷ В.: Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 258.

²⁸ Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, 37: *не мереш, не мере, не меремо*, али *м̣дреш*.

²⁹ В.: Мато Пижурица, *Колашин*, 64, 65.

Вокал у

3.8. Вокал у је у говору ГЗ минимално отворен вокал задњег реда, лабијализован и најчешће показује стабилност артикулације. Забиљежени су примјери „мућења” вокала у испред *j*, у радном глаголском придјеву, који се објашњавају „извјесним степеном асимилације” – помјерањем артикулације према предњем непцу: *пану̀јо* е с *гранѐ*. Истина, редукација артикулације, која резултира промјеном *ју* у *ји*, забиљежена је у ријетким случајевима (добро *ју̀тро*), али не и у примјеру *ичѐ* (*јуче*), који биљежи Милетић³⁰. Споменимо и често регистрован примјер *ју̀тро*, који је и Пешикан биљежио само на територији која гравитира ка Зетској равници³¹: *ја̀ ју̀тро* мѝсл’а^x; *ју̀тро* трѐба̄. У вези са супституцијом вокала у неким другим вокалом, регистровани смо је у свега неколико лексема: да *ко̀у̀с* укѝс’ел’ѝмо; *мл’еѝр* от кѝшѐ; *бл’ѝзо* цр̀квѐ; *бл’ѝзо* ни’ѐ; ла̀ко е ка (д) ти је пѐса̄ *бл’ѝзо*. Често забиљежен примјер: нѝје ми пӑло *на̀м*; је л’и ти пӑда̀ло *на̀м* на ову̀ ђѐцу, разматра̀емо у дијелу намијењеном сажимању вокалских група.

Вокал и

3.9. Нелабијализован, минимално отворен вокал предњег реда, вокал *и*, у испитиваном говору најчешће има стабилну артикулацију. Налик ситуацији у јужним црногорским (приморским) говорима, регистровани су примјери дјелимичне редукације вокала *и*, који се „изговара краће од просјечно кратког вокала”³², најчешће у положају иза сонанта *в* (који се губи у интервокалном положају), што иницира скраћивање изговора другог дијела новостворене вокалске групе: *Л’а̀јко* (*в*)ѝћи порет Цѝјевнѐ; *Мѝтро* (*в*)ѝћи данӑс слӑвѐ; *Беѝро* (*в*)ѝћи су одозгѐ; *остӑ* (*в*)ѝла (ј)е трое ђѐцѐ; бѐгоми си фӑно *на̀пра̀* (*в*)ѝо.

3.10. Стабилност артикулације вокала *и* нарушава и редукација (дјелимична или потпуна) у свим позицијама у ријечи: *иницијалној* (афереза), *медијалној* (синкопа) и *финалној* (апокопа):

³⁰ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 255.

³¹ Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, 103.

³² Миодраг Јовановић, *Неке специфичности...*, 120, 121.

афереза: к̄а *Тал'иј̄ани*; зб̄ор̄и *тал'иј̄анск̄и* к̄а н̄авид̄ан; њ̄е-му е б̄итно да е *тал'иј̄анск̄о*; пр̄им̄а н̄ек̄ције;

синкопа: *ом̄ѣсте* кат (j)е пост̄ављено; *б̄ј̄ѣште*, *ђ̄ѣцо*; *с'ѣте*, *й̄м̄ате к̄ат*; *ѣлате т̄р̄чте*; *д̄й̄ште* ¹и (x) в̄йше; *изв̄дл'те*; б̄д̄гоми (j)е *т̄дл'к̄о*; *л'ѣсте* а *д̄н д̄ођ̄ѣ*; *д̄р̄ште се*, *м̄ор̄ате*;

апокопа: н̄ем̄ате ми шт̄о *пр̄ӣч̄ат*; шт̄о си уд̄ар̄и'о *в̄ик̄ат*; *д̄й̄ш се*; *м̄ӯч*, *ђ̄ѣ* би се врат̄ила; *д̄р̄ш* ов̄о *ј̄аче*.

3.11. Губљење вокала *и* испред личног наставка *те*, у 2. л. мн. императива неких глагола, својствено неким црногорским говори-ма³³, није забиљежено, уколико изузмемо ликове *б̄ј̄ѣште*, *л'ѣсте*, *изв̄дл'те*, који се објашњавају можда прије последицом афективног говора. Често употребљаван императив: *ӯрте* ако ћете св̄у н̄оћ, у ствари је примјер за губљење цијеле групе –*дри*–³⁴. Замјена вокала *и* неким другим вокалом, најчешће вокалом *е*, забиљежена је у ри-јетким лексемама: *ѣно јо* (j) *мен̄ђ̄уше* в̄йс̄; *ӯчй̄ медецӣну*; *т̄о Мал'ес-о̄ра* (j)е б̄ило; *к̄ӯће мал'ес̄орск̄е*.

Вокално *р*

4.0. На основу регистрованих примјера закључујемо да вокално *р* показује тенденцију скраћивања, најчешће несвојствену дру-гим црногорским говорима³⁵, у којима овај шести елеменат вокалског система познаје уобичајене квантитетске разлике. Вокално *р* је скраћено и кад је носилац акцента и кад је у неакцентованом слогу.

ц̄р̄ви су ¹е нап̄ал'и; *п̄рс* му ¹е прес'ѣк̄а; к̄а шт̄о се *к̄р̄ф* св̄ет̄и; *ст̄р̄ф* му се не в̄иди'о; *г̄рдан* (j)е ма̄јци дош̄а; *п̄р̄ви* ¹е ст̄иг̄а; *й̄ш̄а* са (м) до у *вр̄* б̄р̄да; *зар̄ђ̄а* (j)е в̄йше; *к̄рс* ок̄о в̄рата; *ц̄р̄н* да *ц̄р̄њ̄и* не м̄ош̄ б̄ит; *тв̄рт* к̄а ст̄ијена; кот *ц̄р̄кв̄е*; патл'иц̄ан је *г̄рк*; пос'ѣк̄а са (м) он̄у *вр̄бу*; не би тр̄ѣб̄а, *чв̄рс* (j)е.

4.1. Појава која је регистрована у говору ГЗ је и девокализација вокалног *р* испред *о* у примјеру радног гл. придјева м. р. глагола

³³ В.: Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, 70: *кӯпте*, *зам̄олте*, *пон̄ѣсте*, *р̄ѣцте*.

³⁴ Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића*, 24.

³⁵ Уп.: Аднан Чиргић, *Говор подгоричких муслимана*, Институт за црногорски језик и језикословље „Војислав П. Никчевић”, Цетиње 2007, 24.

Ћмријет (и) (Ћмро и (м) је отац; ймā десе гддйнā да (ј)е Ћмро; бјеше Закд Ћмро), која захвата говоре југоисточне Црне Горе³⁶.

Сажимање вокалских група

5.0. Уколико се прати асимилациони процес вокала у говору ГЗ, примијетићемо да се по бројности регистрованих примјера издвајају резултати асимилације секвенце –ао. Можемо констатовати да се ова група, без обзира на поријекло ове секвенце ($a < ao$, $a < ba$) и без обзира на то је ли носилац акцента, досљедно сажима у правцу вокала *a*, истина, најчешће у финалној позицији ријечи³⁷. Оваква уједначеност у резултатима процеса асимилације још једном диференцира цјелину којој припада испитивани говор³⁸ од цјелине црногорских говора, који споменуту секвенцу асимиљују у правцу вокала *o*³⁹, односно од сјевероисточне говорне гране источноцрногорског дијалекта, говора Васојевића, у којем секвенца често *ao* оста-

³⁶ В.: Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, 102; Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 277: Испред црмничког *p* у облику р. гл. п. умеће се „сварабактички” полугласник, а *p* и даље остаје вокално; Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, 143: У р. гл. п. м. рода *p* прелази у *a^op* и остаје носилац слога; Миодраг Јовановић, *Паитровићи*, 90: У говору Паитровића се у облику радног гл. придјева *умро*, испред *p* умеће *a* (Ћмаро). Проф. Јовановић сматра да разлог уметања чистог нормалноштокавског *a* свакако није десилабизација *p* – оно је консонантско, последице преласка *л > o* на крају слога, и без уметања *a* и претпоставља да је појава *a* испред *-po < -pl* аналошка појава.

³⁷ Уп.: Миодраг Јовановић, *Паитровићи*, 118–122: Примјетна су мијешања у резултатима асимилације група *-b^oo* и *-ao*, у зависности од поријекла секвенци.

³⁸ В.: Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, 124, 125: „Ако се сажимају самогласници различите боје, асимилација је увек прогресивна”; Бранко Милетић, *Црмнички говор*: „У групи *ao* контракција се врши према првом вокалу”, 271; Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, 130; Драго Ћупић, *Бјелопавлићи*, 20, 31, 32; Данило Вушовић, *Дијалекат источне Херцеговине*, 170, 13: „места ближе околине Никшића (села никшићског краја и Жупе) та два вокала обично сажимају у дуго *a* ... док на целом осталом терену овога говора ово сажимање је у *o*”.

³⁹ В.: Мато Пижурица, *Колашин*, 73: „Сажимање вокалске групе *ao* у *o* једна је од најупадљивијих говорних црта овог подручја”; Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, 21: „средишња села већином чувају своју особину замене *a + o* у *o*”; Драгољуб Петровић, *Гласовни систем ровачког говора*, Зборник за филологију и лингвистику VIII, Матица српска, Нови Сад 1965, 165, 166; Милија Станић, *Ускочки говор* (Ако се изузму Струг и Малинско, у којима *ao > a*, ускочки говор контрахује групу *ao* у *o*), 39.

је несажета⁴⁰. Закључујемо да са изузетком неких приморских градова, старији говори до Васојевића не знају за контракцију у корист вокала *ō*. Интересантно је, ипак, споменути да се, иако на први поглед изгледа вјероватно, граница типова сажимања само дјелимично поклапа са акценатском, али се сажимање у корист вокала *a* може сматрати карактеристичнијим за старије црногорске говоре.

5.1. Два вокала у сусједству (*ao*) уједначавају у испитиваном говору артикулацију у правцу првог, тј. прогресивно. У радном гл. придјеву м. р., сажимање *ao* < *bl*, *al* врши се редовно (-*āo* > -*ā*, -*ao* > -*ā*). Сажимање у правцу вокала *a* досљедно је спроведено и у поредбеном везнику *као* и у именици *посоа*.

сām (j)е ђџцу *podǰǎ*; *nos'ǝkā* се нā шџгу; *zǎ* не; *ǰ* свијет (j)е *nǝšǎ*; *snašǎ* се; *ǰ'ō* ни је живџт *bǝǝǝǎ*; *kǎzǎ* ви је отǎц; *imǎ* ни је кўћу запал'ит; *dǝzǎ* се да ме поздрǎ (в)й; *čǝǰǎ* са (м) за тў брўку; *nobǝǝǎ* ви је прџт нџс; *ǰ* зору (j)е *stǝǝǎ*; *mǝǝǎ* (j)е да му (j)е бастǎло; *ǝǎ* ми је онў ђџцу; *kǎ* штџ џн умйǝјџ; немџ (j)те се обрўкǎт *kǎ* ви земљǎци; *kǎ* да се *tǝǝǎ* мǎло; бл'йзо ти је *nǝsǎ*; *nǝsǎ* вџл'икй. . .

5.2. Контракција групе -*ao*- у медијалном положају забиљежена је у употреби лексеме *заова*: *kǎ* да се *zǎve* вџл'џ; за *zǎvu* ће вǎзда л'йјепо рџћ; тџ ми *zǎvi* дǎ. Чешће је, ипак, забиљежена постојаност групе *ao*.

5.3. Лексеме у којима су губљењем гласа *x* дошли у непосредан контакт вокали *a* и *o*, *наодǝт*, *мǎом*, *мǎови*, не показују тенденцију контракције новонасталих група у правцу вокала *o*⁴¹, без обзира на чињеницу да се ради о неакцентованим слоговима који су подложнији редукацији. Група *ao*, добијена губљењем интервокалног *v*, сачувана је у именици *ǝǎo*, али не и у облику *ǝǎl'e* (< ђавол'е), који губи статус правог вокатива и постаје устаљена форма за скретање пажње, прекор, подстицање: мǎксе, *ǝǎl'e*; не дйжи рўку на тў ђџцу, *ǝǎl'e*! У сантхију се контракција групе *ao* свела на неколико уобичајених израза: *узачџс*⁴² га ти отишǎ; *ǝǎ* те *узачџс* нǎћџрǎ^x (< у зао час); дџћу *nǎvǝ* чǎс; би тǎ *nǎvǝ* чǎс (< на ови час, „одмах“).

⁴⁰ Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 59.

⁴¹ В.: Маго Пижурица, *Колашин*, Нџдй ли је / Мџм се нǎћџ, 74,75.

⁴² Уп.: Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, узџчас, 125.

5.4. Друге самогласничке групе (-*ae*, -*eo*-, -*uo*-, -*yo*-, -*au*-) најчешће остају неизмијењене. Није ни спорадично регистровано сажимање вокалске групе *ae* у *a*. У вези са овом вокалском групом, неопходно је споменути да се у бројевима од 11 до 19 контракција никад не врши у правцу „предњег а”⁴³, или вокала *e*, већ да су чешћи или неконтраховани примјери са дугим *a* и примјетно краћим *e*, или они у којима се група *ae* свела на *ai*: имâ са (м) *једанâ^ec*; вйше от *четрнâ^ec*; рѣкâ са (м) *четрнâⁱc*. Једини примјер сажимања у правцу вокала *a* регистровани смо у секундарно добијеној групи *ae*, након губљења интервокалног *j*: *зâдно* ћемо, иако се чешће чује лик са несажетом групом: лăкше ни *зâ^eдно*. У вези са групом *eo*, прије говоримо о њеном неконтраховању, разбијању секундарним *j* и *v*, него о сажимању у правцу вокала *o*⁴⁴: *грѣота* ¹*e*⁴⁵; *грѣотѣ*; бѣгоми и (х) је сâм *пл’ѣјо*; ѣѣ стйгâ, *кл’ѣо* (ј)е; гѣре са (м) се *јâ помѣо*; *ѣзѣјо* да ни тѣ обâви; крâва ни је *стѣвона*.

Карактеристичан примјер сажимања групе *eo* у *o*, након губљења интервокалног *v*, регистрован је у фреквентом *ћѣјка*, *ћѣјка* (< ѣвѣјка).

За контракцију вокалске групе *oe* репрезентативни су примјери присвојних замјеница *мо* (*јѣга/мѣга*, *тво* (*јѣга/тѣга*). Фреквентан сажети облик именице *чѣк*, *чѣче*, несумњиво губи статус правог вокатива и постаје устаљена форма за скретање пажње, прекор, подстицање, сугерисање: нѣка, *чѣче*; нѣмѣ, *чѣче*, прећеривâт; дѣји, *чѣче*; штѣ рабѣтâ, *чѣче*, онѣ чѣк.

За сажимање вокалске групе *oa* у *a* наводимо често употребљавано *нâко* (< но ако): *јâ нѣћу*, *нâко* ћеш тѣ; нѣће *нâко* (ј)е полѣдѣјо.

⁴³ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 272, 273: *двâнâст*; Мато Пижурица, *Колашин*, *трѣнâс*, 75; Драго Ћупић, *Бјелопавлићи*, 32: Регистровани су дублети *једанѣс* и *једанâс*; Милија Станић, *Ускочки говор*, *једанѣс*, 43.

⁴⁴ В.: Мато Пижурица, *Колашин*, 75: „Сажимање вокалске групе *eo* у *o* се углавном своди на примјере са предлошком формом односно префиксом *преко*, која је оформљена након испадања гласа *к*”: *прѣс’утрѣ дâн*. Регистровано је и спорадично сажимање групе *eo* у *o* у радном глаголском придјеву м. р., 14,76: *пѣчѣ*, *ѣзѣ*, *зâпѣ*; Драгољуб Петровић, *Ровца*, 166: *прѣ грâнице*; Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*: *вѣсѣ*, *дѣбѣ*, 24; Данило Вушовић, *ДИХ*, 13; А. Пецо, *ГИХ*, 86; Драго Ћупић, *Основне особине говора Пљеваља*, ЦАНУ, Гласник Одјелења умјетности, књ. 8, Подгорица 1988, 82: *чѣтѣ*, *пѣсѣ*, *ѣзѣ*.

⁴⁵ Уп.: Мато Пижурица, *Колашин*, 75: *грѣота*; Драгољуб Петровић, *Ровца*, 167: *грѣота*, *гриѣота*, *грѣота*.

Насупрот асимилованој групи *yo* у говору Пиве и Дробњака и говору источне Херцеговине⁴⁶, те неасимилованој групи у говору Колашина⁴⁷, стоји група разбијена секундарним *j* у говору ГЗ: *тăкō са (м) чўјо*; нбс ни је *окїнўјо*; тўн и је *погїнўјо*.

5.5. Широка употреба и ван сфере испитиваног говора обиљежје је облика насталих асимиловањем група: *-ai-* и *-au-*: *зїсто (j)єси*; *зїсто нїјеси бес п̄ар̄а*; *п̄ад̄ л'и ти н̄ам на овў ђецу*; *п̄ало ми је н̄ам*⁴⁸. Несумњиво је да је интересантан и глагол настао у резултату сажимања: *н'єшто ми на њу н̄ампаде* (< на ум паде).

5.6. Ако услед губитка *x*, *v*, *j* дођу у непосредан додир исти вокали, примијетили смо да се само у примјеру *до (x)одит* најчешће чува граница слога: *дл'и доодїт*⁴⁹; *доодї'о* ни је, „на тај начин што се експираторна струја између оба вокала смањује”, док су, услед карактеристичне брзине говора, чешћи контраховани облици. У контакту ријечи и након губљења сугласника који ријечи раздваја, сажимају се „поновљени вокали”: *дн м̄е уд̄арї'о* (< ме је); *кд ми т̄е дїр̄а* (< те је); *ћ̄е бїла* (< ђе је); *вїђи, д̄ако мд̄гн̄еш штд̄; д̄ако дд̄ђў* (< да ако); *пољўбї'о е ўста* (< у уста); она ће *ўјтро* стић (< ујутру); *ол'їки* ч̄асти ми; е *ол'їкō* б̄јеше (< оволики); *пўшти да прог̄орїм* (< проговорим); *в̄зда з̄дд̄љна* (< задовољна); *св̄едно* ни је (< свеједно); *чї* си ти, *м̄ал'ї*; *Андрїн* *м̄ал'ї*; онд̄ (j)е *Ил'їн* (< чији; Андријин; Ил'ијин).

Покретни вокали

6.0. Испитивани говор карактерише и употреба покретних вокала, најчешће везана за ријечи замјеничко-придјевске промјене. Истина, стиче се утисак да употреба покретних вокала није факултативна већ да се завршни вокали „осјећају” као интегрални дио наставка без икакве покретности. Статус покретних вокала у говору ГЗ најчешће имају вокали *a* и *e*, рјеђе вокал *y*.

вїђе л'и му *онд̄г̄а* ђетїћа; кол'їко је н̄ба *пл̄авд̄га*; срї'о са (*j*)едн̄д̄га от бр̄аћ̄е; *свакд̄ѣга* му (j)е сїна зн̄ав̄а; (*j*)едн̄д̄ме ђет̄ѣту д̄ћеш, и *дрўгоме* и *тр̄ѣгему* тр̄еб̄а; *одовўда* ћеш прїје; от

⁴⁶ В.: Јован Вуковић, *ГПД*, 24: *лўпн̄д̄, тр̄єсн̄д̄*; А. Пецо, *ГИХ*, 14.

⁴⁷ В.: Мато Пижурица, *Колашин*, 77: *м̄етнуо, св̄ануо*.

⁴⁸ Уп.: Мато Пижурица, *Колашин*, 75: *н̄д̄м*; Драгољуб Петровић, *Ровца*, 167, *н̄д̄м*.

⁴⁹ Уп.: Бранко Милетић, *Црмнички говор, дд̄д̄їт, дд̄д̄їли*, 273; Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, 126: *дд̄д̄їт*.

овдга̄ до ондга̄ Божйћа; пмоћ преко *Црвѣнѡга* крста; *тй̄јама* женѡма; от *Вӯковачкѡга* мѡста; са тр̄га *подгорй̄чкѡга*; дѡвѡла са (м) *свѡкоме* и шѡкѡм и кѡпѡм; немѡ (ј) *нй̄кѡме* штѣту напрѡ (в)йт; мѡ^нче *ко'ѣму* вѡзда трѣбѡ вй̄кѡт; на (ј)еднѡме *вѣл'икѡме* зѡдру; сй̄ну *Перѡвѡме*...

Замјена старог вокала „јат”

7.0. У говору ГЗ супституент некадашњег дугог „јата” је *ије*, чијег носиоца кратког акцента, вокал *и*, карактерише прилично наглашена артикулација, уз постојаност артикулације консонанта *ј* и различит степен дужења вокала *е*, које је спорадичне природе. Наиме, стичемо утисак да је интензитет краткосилазног *и* појачао спону између *и* и *е*, те да се глас *ј* чује изразито у говору овог подручја. У говору ГЗ регистровали смо обиље грађе са двосложним рефлексом дугог „јата”, без обзира на то да ли је „јат” под акцентом или није:

а) *дй̄јете* за прймјѣр; *ѡће врй̄јеме* да *промй̄јѣнй̄*; бјѣше *снй̄јек* до *кѡлѣнѡ*; да *свй̄јѣт* обрнѣш, нѣћеш *тѡквѡ нѡћ*; ни *рй̄јеч* да *рѣчѣш*; свѡкѡме се дѣсй̄ да *погрй̄јѣшй̄*; с'едй̄ тѡн *цй̄јѣлѡ врй̄јеме*; тѡ (ј)е чѣлѡде *сл'й̄јѣпо* кот очй̄; *стрй̄јѣла*;

б) *угн'ијездй̄'о* се тѡн, не мрѡдѡ; *припријѣтй̄'о* и (м) је; мнѡт (ј)е *посијѣдй̄'о*; *пй̄јѣсѡк* *ћѣра* (ј)ѡ; да *вијѣнй̄ц* принѣсѣ; злѡ *искоријѣнй̄т*; трѣбѡ нѡма *запријѣтй̄т*; *побијѣдй̄л'и* су не; мѡрѡ се *л'ијѣчй̄т*.

7.1. У говору типичних представника овог подручја нијесмо ни спорадично забиљежили икавски рефлекс дугог „јата”, уобичајен у говору подгоричких и прилично удаљених плавско-гусињских муслимана, те „муслиманских породица које су остале у понеком зетском селу”⁵⁰, уколико наравно изузмемо уобичајене „лексичке” икавизме и одрични облик *нй̄сам*, који је рјеђе употребљаван од стране наших информатора него облик *нй̄јесам*.

7.2. У инструменталу јединине и множинским падежима – генитиву, дативу, инструменталу и локативу замјеница и придјевских ријечи – дошло је до губљења разлике између некадашње тврде и меке промјене. Наиме, некадашњи дужи облици „тврде” промјене добили су примат у нашем говору, док су облици некадашње „ме-

⁵⁰ Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 24: *врй̄ме, свй̄т, рй̄ч*; Аднан Чиргић, *Говор подгоричких муслимана*, 60, 61: *врй̄ме, свй̄т, рй̄ч*.

ке” промјене са *-и-* ријетки, нарочито у говору старијих информатора. Значајно је напоменути да се наставак у инстр. једн. реализује умјесто у лику са *-им* у лику са *-ијџм*, који је претпостављамо уопштен аналогijом према наставку *-џм* именичке промјене (у говору ГЗ се јавља у овом лику чак и иза палаталног сугласника у основи именице, нпр. – *кџаљџм*, али и *нџтџм*). Лик са наставком *-ијџм* јавља се спорадично и примјетно је рјеђи од претходног⁵¹. Такође, неспорно је да су у инстр. једн., ген. мн., те дат.-инстр.-лок. мн. назначене придјевске, односно замјеничко-придјевске промјене, дужине добро посвједочене. Као специфичност испитиваног говора издвајамо и ликове у облицима плурала: са завршетком *-ијџ* (у ген. мн.), односно *-ијџа* (у дат.-инстр.-лок. мн.). По фреквенцији облика са наставцима некадашње тврде промјене у инстр. једн., дат., инстр. и лок. мн., уз неупоредиво чешћи лик „тврде” промјене, говор ГЗ иде заједно са већином староцрногорских, али и херцеговачких говора⁵².

мџш с *овијџм* прџбџт; стџџбама дџрвенијџама; дџа (ј) тџ онџијџама коџи су глџдни; тџијџа несрџтн’џка; мџло ми от *мџадџијџа*; да се нџђџм *онџијџама* лџџдџма; порџчите *вџишијџама*; мџш *жџџтијџама* тџ обелеџжит; *гџрдџијџа* л’и рџбџтџ / рџлџм *дрвџнијџм*; (ј) *џдџнијџм* мџџкџм; мџгџа си је чџџт џе зџџдџри *онџијџм* глџсџм *бџџџкијџм* пот старџ дџне, а у Зџџту се џдџла.

7.3. Доследност супституције дугог „јата” могу „искомпликовати” примјери у којима алтернирају ликови са једносложном и двосложном замјеном дугог јата. Несумњиво је да су такви примјери у одричном облику глагола *јџсам* (*нијџсам* – системски лик / *ниџсам* – аналошки лик), који се у говору људи са овог поднебља употребљавају напоредо, уз превагу првог лика *нијџеса* (*м*) (живџта ми; *нијџеса* (*м*) и (*м*) се ужеџџла; па штџ ако *нијџеси*; звџл’и и (*х*) *нијџесмо*; *нијџесу* доодџл’и пџ гџдинџ; *нијџесмо* и (*х*) очекџвџл’и; јџ знџ (*м*) да тџи *нијџеси* / *ниџси* тџи за овџ живџт; *ниџса* (*м*) успџџо; кџко *ниџсу* мџгл’и), затим у прилогу за вријеме *пџсл’ије* / *пџсл’е* (*пџшл’е*), који је у „екавском” фо-

⁵¹ В.: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, 26: Стевановић биљежи чешћу употребу ликова са завршецима *-ијџм* / *-ије* / *-ијџа*.

⁵² В.: Миодраг Јовановић, *Дистрибуција старог вокала јата и сродне појаве у „Причањима Вука Дојчевића” С. М. Љубише и паитровском говору*, Посебан отисак из Гласника Одјељења умјетности, бр. 23, Подгорица 2005, 90, фусн. 17.

нетском лику чешћи у нашем говору (дѳћу пѳсл'е; сѳмо пѳсл'ѳ мѳне; ѳћу пѳсл'е рѳчка; мѳгѳ се пѳсл'е мѳне побѳит).

7.4. У примјерима неких глагола, поред двосложног ијекавског рефлекса *ије*, нијесу необични и дублети са икавским рефлексом. Аналогијом према глаголу *лијевати*, који би могао носити обиљежје застарјелог глагола у односу на глагол *лити*⁵³, *ије* је уопштено у инфинитиву и неким глаголским облицима сложених глагола: *нал'ијевѳт*, *прол'ијевѳт*, *зал'ијевѳт*, *изл'ијевѳт*, али и у глаголима друкчије семантике *снијевѳт*, *покријевѳт*, уз напомену да доступна нам грађа упућује на постојање и алтернативног облика са *и* (*нал'ѳвѳт*, *зал'ѳвѳт*). Дублетизам овог типа у глаголима исте семантике приписује се и другим црногорским говорима⁵⁴. Алтернативни ликови регистровани су и у употреби ономатопејског глагола *ку-курѳкѳт/кукурујекѳт*.

ѳ бѳшту *нал'ѳвѳ*; *нал'ијевѳл'и* смо кромпѳр; да кѳћу *покрѳјевѳмо*; грѳдно си *снијевѳ*; ни *снијевѳла* нѳјеса (м); ѳно вѳно *изл'ијевѳ*; *зал'ѳвѳ* тѳ вѳнѳм; Морѳча се *изл'ѳвѳла* и *изл'ијевѳла*, а штѳ смо јо (ј) мѳгл'и...

7.5. Секвенцу *ије*, која је нејатовског, нефонетског поријекла, забиљежили смо и у примјерима прилога за мјесто: *овѳдијен* ти је бл'ѳже; мѳш *онѳдијен*; а кѳдијен да ѳдѳм; *тѳдијен*, чѳче; *свѳдијен* ве ѳмѳ.

7.6. Супституент некадашњег кратког „јата” у говору ГЗ углавном је *је*, чије *ј* често јотује претходни сугласник. Наведено ћемо потврдити само дијелом из обиља регистрованих примјера:

⁵³ М. Стевановић појаву дублета код сложених глагола од *лити* објашњава чињеницом што поред *лити* постоји, у истом значењу, и глагол *лијевати*: „И док су први облици ових глагола, они са *и*, правилно изведени од одговарајућих глагола сложених са основом *лити* (*зѳлити*, *ѳзлити*, *налити* ...), други, тј. облици истих глагола са данашњом вредношћу некадашњег јата, настали су према глаголу *лијевати*”, в.: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд 1970, 96.

⁵⁴ Драго Ђупић, *Рефлекси јата у говору Бјелопавлића*, у: *Зборник радова – поводом 70-годишњице живота академика Јована Вуковића*, Посебна издања, књ. XXXIV, Одјелјење друштвених наука, књ. 6, Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине, Сарајево 1977, 76; Бранислав Остојић, *Рефлекси јата у језерско-шаранском говору*, у: *О црногорском књижевнојезичком изразу III*, Универзитет Црне Горе, Подгорица 2003; Миодраг Јовановић, *Паптровићи*, 117.

не познâиē овѠ мјѣсто; сâма са (м) ти ђѣцу подѣзâла; дѣвâ вјѣтар да те понѣсѣ; нâпада се овѣ мљѣсѣи; нѣмâ док с'ѣвѣр не пѣкнѣ; ђѣвѣри су ми обоѣица ѣ грâт; тâ би прѣдâ вљѣру за вечѣру; бѣжѣ ти вјѣру дâѣм; је л'и одѣла кот лѣкâра чѣсто; пѣ селу смо се ђѣрал'и ш њѣм; нѣѣ са (м) и (х) затѣрѣла; накѣпѣла се пљѣна озгѠр; овѣ љепѣтѣ; бâчѣл'и смо с'ѣме...

7.7. У позицијама са гласом „јат” у два сусједна слога, у употреби су јотоване форме у првом слогу и вокалом *e*, као једином могућношћу, у другом слогу са некадашњим „јатом”: до сâт ми је с'ѣѣла; нос'ѣѣл'и мâло; стâрâ ус'ѣѣл'ица; мѣсл'ѣш-и тѣ с'ѣѣт пѠ дâна. Несумњиво је одсуство лика *сиѣе*-, чиме се говор ГЗ придружује црногорским говорима старијег типа који не познају уопштавање икавског рефлекса у позицији испред *ђ*, насупрот још увијек нестабилизованом ситуацији у новоштокавским говорима⁵⁵, у којима је присутна „икавско/јекавска дублетност”⁵⁶.

7.8. Именица *свѣтло* познаје у говору ГЗ само лик са двосложним рефлексом „јата”, *свѣјетло*: угâси свѣјетло и с'ѣди с нâма; мѣш-и кот њѣ свѣјетло вѣѣт; вâзда и (м) свѣјетло до пѠнѣи горѣ. Без обзира на то што у црногорском књижевнојезичком изразу функционише само лик са *e* у случају именице *трес*⁵⁷, у говору ГЗ чује се само лик са двосложном зајменом „јата”, *трѣјес*: какâф и (х) је *трѣјес* нашâ; нѣсѠја мѠрâ нѣкѣ *трѣјес* снаѣ.

7.9. Питање рефлекса кратког „јата” иза облика *p* и *l* није компликовано у говору ГЗ. Колебања у рефлексу могу бити проузрокована његовим положајем непосредно испред сонанта *л* „промијењеног или непромијењеног у *o*”. У вези са рефлексом „јата” иза сонанта *p* примијетили смо да је „јат” супституисано са *e* и да примјере у

⁵⁵ В.: Мато Пижурица, *Колашин*, 71: *носиѣелица*, али с'ѣѣти; Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, 17: *сиѣети*, *сиѣек*, *сиѣела*; Милија Станић, *Ускочки говор*, 68; Данило Вушовић, *Диалект источне Херцеговине*, 9; Драго Ћупић, *Основне особине говора Пљеваља*, 85: с'ѣѣти, али и *сиѣети*, с'ѣдиѣо, али и *сиѣиѣо*, с'ѣѣла, али и *сиѣела*; Бранислав Остојић, *Рефлекси јата у језерско-шаранском говору*, 264: *сиѣети*, *сиѣење*, *усиѣелица*, *усиѣелички*; Уп.: Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, 115: с'ѣѣт и с'ѣѣт.

⁵⁶ Миодраг Јовановић, *Правици простирања неких језичких појава у Црној Гори*, у: *Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација*, Одјелѣње умјетности, књ. 29, ЦАНУ, Подгорица 2008, 147.

⁵⁷ Бранислав Остојић, Драгомир Вујичић, *Речник (и)јекавизама српског језика*, ЦИД, Подгорица, 2000, 41.

којима је фонемски лик *ре* у иницијалном положају карактерише јединственост у погледу дистрибуције „јата”. Такође, лик са *ре* јавља се и у случајевима када се *р* налази иза вокала или пак када сонанту *р* претходи сугласник. Наша истраживања упућују на закључак да је положај сонанта *р* без утицаја на употребу ликова са *е* или *је*. Чини нам се да је у овом случају неопходно напоменути и да супституент *е* не треба поистовјетити са „утицајем екавског изговора на ијекавски”, будући да је исти развијен аутономно и да је последица извршених фонетских процеса. Рефлекс *је* иза *р* регистрован је спорадично у Ботуну, у говору досељеника из Љешанске нахије, тачније из Параца, али само у ријечима *стајрјешина*, *старјеший*⁵⁸ство. Иначе је увијек:

тô ни је једино *решѣње*; чѣек *речѣит* и наочѣит; варенѣка ми је *загорѣла*; шѣума више магистрѣл’ѣ *изгорѣла*; *рѣђе* са доодѣла кат сам се ѣдѣла; сѣм задѣтке *решѣва*; *горѣло* ѣе у врѣдѣа (С); тô (ј)е *грѣшка* свѣјѣа нѣс.

У говору ГЗ употреба рефлекса *е* иза *р* везана је за именице које дуги слог номинатива једине скраћују у осталим облицима: више онѣјѣ *брѣгѣва*; још ѣе тѣжа *врѣмена* дѣћ; дѣбро тѣ пѣнтѣш тѣ *врѣмена*.

Замјену кратког „јата” вокалом *е* иза сонанта *р* спроводи у говору ГЗ лексема *огријев*: нѣко нѣје имѣ дѣрѣва, офрѣсина ни је бѣла *огрѣф*.

Говор ГЗ не познаје аналошке ликове сљедећих лексема са *е*, већ искључиво ликове са ијекавском, дугом замјеном „јата”: ка (д) ѣу тô *употријѣбѣит*; *унапријѣдѣи* га зѣдѣрѣ; *стријѣљѣл’и* су и иљѣду.

7.10. Данашња дистрибуција „јата” у ријечима са префиксом *прђ-* и *прђд-* најчешће није заснована на некадашњем квантитету овог вокала, будући да смо у снимљеном материјалу регистровали чешће аналошке ликове, ликове са *е*, чак и у примјерима са (по поријеклу) дугим „јатом”. Системске ликове, ликове са двосложном вриједношћу старог вокала (*ије*), најчешће смо чули у различитим реализацијама глагола *прећи*, уз напомену да нијесу непознати и алтернативни ликови са *е*⁵⁸:

⁵⁸ В.: Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, 105: „Код глагола *прећи*, чују се напоредо обе варијанте”.

Дајбабѐ *прѝјешло* Подгòрици; тò би чѐсто *прѝјешло* на дрѹгѐ; *прѝјешл'и* су у Врăку; онăдă смо *прѝјешл'и* у Рогăме.

Код именица је ријетко заступљено чување дужине самогласника у префиксу и његова двосложна вриједност. У овом префиксу, иначе продуктивном за стварање именица, уопштен је рефлекс *e*: мòрă на *прѐгл'ѐт*; нѝје ти лòш тă *прѐдлòк*; мòрăте ми помòћ око *прѐндса*; *прѐпѝс* и (з) стăрѝјă књѝгă (М); ѐто те кă на *прѐстò*. Двосложну вриједност старог вокала ипак смо регистровали у неким именицама: ѝмă тăмо земјѐ *пријелòжницѐ*; загрăдѝ'ò *пријѐлòс*, да се не пролăзѝ. У придјевским композитама потврђен је лик са двосложним рефлексом, уколико се *прђ*- третира као префикс, а не као дио коријена: штò ти је *прѝјесан* тă (ј) лѐп.

7.11. Треба пажњу посветити и природи рефлекса „јата” у вези са природом сонанта *л*. Испитивани говор ГЗ познаје само кратки рефлекс „јата” иза сонанта *л*. Умекшаност сонанта *л'*, која добија статус системске црте у говору Зетске равнице, проузрокована је положајем испред вокала предњег реда *e* и *и*.

посл'ѐдњѐ ми тò бѝло; *сл'едѐћѝ* мјѐсѐц; тò му (ј)е у *нăсл'ѐђе* остăло; ѝмă сѝна *нăсл'ѐднѝка*; остăл'е су *посл'ѐдице*.

7.12. Кратко *и*, као континуанта „јата” испред *л* промијењеног у *о*, репрезентујемо карактеристичним облицима мушког рода радног глаголског придјева неких глагола, како простих тако и сложених:

ѝчѐ са га *срѝ'о*; штò си *ѝ'о*; *наѝ'о* са (м) се; бјѐше *засѝ'о*; от врѹћинѐ са (м) *узаврѝ'о*; *изѝ'о* би пò брăва; свăкѝ е *зрѝ'о*; дòбро си *умѝ'о*.

Аналошки ликови са *e/je* ријетко се употребљавају (посвједочено је, нарочито код старијих говорника: ѐ (в)о са *с'ѐо* да ви рабòту вѝдѝм; *зас'ѐо*, а дòма га чѐка (ј)ѹ). Такође, напоменућемо да смо код неколико испитаника чули и облик проширен уметком *-ну-* (што упућује на „прилаз” глаголима III врсте) са екавским рефлексом „јата”: врѝјемѐ да се берѐ, *здренѹло* (ј)е; *здренѹл'е* су зѝсто вѝше. Наведени примјери иницирају питање „разбијања” групе *-зр-* гласом *д*, које би могло бити предмет интересовања у неком другом раду.

7.13. Јасно је да само у случајевима када у резултату супституције „јата”, у положају испред *ј*, *о* (које је добијено од *л*), *ђ*, *љ*, налазимо вокал *и*, говоримо о „икавском” рефлексу старог вокала. Ика-

визми, који нијесу страни како испитиваном говору тако и осталим црногорским говорима, не третирају се као неправилност у дистрибуцији старог гласа „јата”, нити су импортовани из икавских говора. Наиме, ради се о појави која је искључиво фонетске природе. Облици инфинитива, радног глаголског придјева, компаратива и суперлатива придјева, неких именица и придјева најфреквентнији су примјери фонетских икавизама у говору ГЗ. „Екавски” лик *сѣјāt* Пешикан и Петровић издвајају као изузетак од назначене супституције у испитиваним говорима⁵⁹, а исти је познат и црмничком говору и у говору Мрковића. Но, икавска замјена досљедна је у говору ГЗ како у споменутом глаголу тако и у компарираним придјевима и у облицима глагола *грѣјāt*. Спорадичне екавске ликове споменутог глагола и неочекивано одступање у поређењу придјева *стар* забиљежено је у паштровском говору⁶⁰, који поред стандардног лика познаје и ликове *старѣвѣ*, *нѣјстаревѣ*, док је у њему сусједној Црмници фреквентнији лик са екавском замјеном⁶¹, *старѣ* (*ј*)и.

немō (*ј*) ми се *смијāt*; не мōгу се на овѣ зѣму *угрѣјāt*; *посѣјāl’и* свѣга; *угрѣјāло* е кā усре љѣта; *старѣ’и* је дн от мѣне; мѣнѣ вāзда бѣ’о *мил’ѣ’и*; стд гддѣнā *жѣвѣ’о*; кол’ѣко са (*м*) *истрпѣ’о*; от нāјгорѣга (*ј*)е *обол’ѣ’о*; от мѣкѣ је сѣл’нѣ *огрѣбѣ’о*; овд ти је његдф *дѣ’о*; чѣкāла ме сāt *цѣ’о*; *грѣјāч*...

7.14. У ијекавском изговору рефлекс *е* третира се као четврти супституент некадашњег вокала „јат”. Поред „општесрпскохрватских екавизама”, уопштених у већини ијекавских говора: у *зеницу* дка; ми *цѣста* не збдѣрѣмо но цāда; да замѣјенѣ *свећѣце*; *првѣнство* у фѣтбāl; кāt *звѣр* навāl’и; нѣједан нѣје онакō *дт.мен*, регистровали смо рефлекс *е* – како дугог тако и кратког „јата”. Солидно посвједочене екавизме није могуће објаснити близином екавске говорне средине, као што је то случај нпр. у бихорској говорној зони⁶², која се укључу-

⁵⁹ Митар Пешикан, *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, 104; Драгољуб Петровић, *Гласовне особине говора Врачана у Зети*, 185: *сѣјāt*, *сѣјѣм*, *сѣјѣ*, *сѣјѣмо*, *посѣјāl’и*; Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 248: *сѣјāt*.

⁶⁰ Миодраг Јовановић, *Паштровићи*, 114–115: *грѣјāли* су се нā дрва; *старѣвѣ*, *нѣјстаревѣ*.

⁶¹ Бранко Милетић, *Црмнички говор*, 248.

⁶² В.: Данило Барјактаревић, *Бихорски говор. Фонетске особине и акценат*, Зборник Филозофског факултета у Приштини III, Приштина 1966, 21–22: *бех*, *беше*, *вероват*, *вере ми*; *видет*, *горет*, *разумет*.

је у ширу, обухвативши бјелопољски и новопазарско-сјенички крај, у којима је потврђено интензивирано ширење „екавских особина”. Такође, екавску вриједност кратког јата не можемо у испитиваном говору сматрати одликом вјерске припадности становништва⁶³ будући да је посвједочена у говору православаца. Лука Вујовић претпоставља да су неки екавизми овог типа доспјели са истока или југоистока, у вријеме бурних догађаја којима је била изложена Зета са Скадром и барским приморјем за вријеме посљедњих Балшића и српских деспота, што искључује евентуални албански утицај⁶⁴.

ра̀дї у обезбеђење; д̀днео ни свѣга; п̀днео; ђни су на пѣтѡ колѣно; п̀дслā ни је обавештѣње; твѡја (ј)е на северозāпāд; прїмѣр чѡјства; да йдѹ тāмо с пролѣћа; сїјѣм га у пролѣће; л'їјепā бѣседа; свѣ мѣ заболѣло; ко (ј)ѣ оделѣње; мї ймāмо кѹћу са шѣс оделѣња; стајал'и смо ѡвден; врѣдности земље; вїша (ј)е врѣднѡс; Мāрāши су Белоплѣци; ѡвде су нѣкат Кѣл'ти жївјѣл'и; нїје имā поверѣња; јā са (м) ра̀дї'ѡ к̀длосѣк.

8. Закључак

Предочавањем инвентара и дистрибуције фонолошких јединица вокалског система говорног подручја Горње Зете, само су дијелом наговијештене посебности овог староцрногорског говора.

Прегледом карактеристичних полугласничких позиција (*коријен ријечи, наставак, предлог, префикс*), испоставило се да је говор Горње Зете оправдано придружити говорној зони у којој је некадашњи полугласник изједначен са *a*.

Удаљавања фонетске реализације вокала од оне која је блиска стандардној најчешће се тичу отворености или затворености артикулације, слабљења артикулације (која може резултирати редукцијом) и најчешће супституције једног вокала другим.

У процесу сажимања вокала издвојили су се резултати асимилације секвенце *ao*, нарочито у финалној позицији ријечи и морфо-

⁶³ Исп.: Миодраг Јовановић, *Стални и повремени екавизми у слоговима са кратким јатом у црногорским говорима*, Ријеч XI/1–2, Никшић, 2005, 55–75; Миодраг Јовановић, *Вокал е као замјеник дугога јата и сродне појаве у говорима Црне Горе*, Зборник за српски језик, књижевност и умјетност, Бања Лука, 2006/2007, 157–172, 159.

⁶⁴ Лука Вујовић, *Је ли постојао екавски говор у југоисточној Црној Гори и сјеверној Албанији*, Зборник за језик и књижевност, књ. 1, Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе, Титоград 1972, 1–7.

лошкој категорији радног глаголског придјева м. р., али и резултати сажимања секундарно добијених група *ao* и *eo*, који доприносе индивидуализацији овог староцрногорског говора.

Вокално *p* показује тенденцију скраћивања (обично несвојствену већини црногорских народних говора) и када је носилац акцента и када је у неакцентованом слогу. Покретни вокали као интегрални дио наставка најчешће су регистровани у ријечима замјеничко-придјевске промјене.

Иако у погледу супституције старог вокала „јат” нема крупнијих одступања која би овај говор разликовала од сродних (старо)црногорских говора, сматрали смо да пажњу треба посветити уобичајеним питањима супституције дугог и кратког „јата”, питању рефлекса „јата” иза ликвида *p* и *l*, дистрибуцији „јата” у ријечима са префиксом *пре-*, односно ријечима са гласом „јат” у два сусједна слога будући да се посвједоченим примјерима испитивани говор придружује зони староцрногорских говора, а диференцира од зоне новоштокавских говора у којима је поврђено присуство лика *сиђе-*. Солидно посвједочен и само дијелом објашњив екавски рефлекс „јата” у кратким и дугим слоговима употпунио је закључак о дијалекатској маркираности овог говорног подручја.

Напоменимо и да смо ради потпунијег описа назначеног вокалског система вршили стална поређења са црногорским говорима како старијег тако и новијег типа.

Jelena BAŠANOVIĆ-ČEČOVIĆ

VOCALISM IN THE AREA OF UPPER ZETA (INVENTORY AND DISTRIBUTION OF PHONOLOGICAL UNITS)

Summary

This paper describes the structure of vocalics system speaking Upper Zeta. Based on our available content that was collected by traditional dialectology, which was considered the stability of articulation, appearance of a variety reduction of articulation and vocal substitution of one another. Discussed the issue of reflex former semivowel, compression vocal groups, moving vocals and substituents the old vocalist „јат”. To describe the vocal system of old Montenegrin speech, there were constant comparisons with Montenegro's speeches as „Zeta” and Herzegovina type.

Key words: Upper Zeta, vocals a, e, o, u, and reflex semivowel, vocal r, moving vocal, compression of vokals group, „јат”

